

Kaisa Autere, Noora Hemminki, Mirette Modarress,
Ulla Moilanen & Samuel Reinikainen

Aineellinen kulttuuriperintö konflikti- ja sotatilanteissa – Lyhyt katsaus Ukrainan tilanteeseen

Helmikuun lopussa sosiaalisessa mediassa alettiin jakaa Riksantikvarieämbetetin kirjoitusta (Malmström 2022), joka kertoi Ukrainan kansallismuseon johtajan Fedir Androschukin pyynnöstä kulttuuriperintöväelle liittyen Ukrainan muinaisjäännösten suojeluun. Androschukin toiveena oli levittää tietoa kulttuuriperinnön merkityksestä ja sen sodan aikana kohtaamista uhista. Sodan edessä moni on varmasti tuntenut

itsensä avuttomaksi ja yksittäisten ihmisten vaikutusmahdollisuudet ovat vähäisiä. *Muinaistutkijan* toimitus kokoaa tähän juttuun lyhyen katsauksen Ukrainan kulttuuriperinnön tämänhetkiseen tilanteeseen sodan keskellä. Pohdimme artikkelissa myös muinaisjäännösten merkitystä ja näiden merkitysten käyttöä konfliktitilanteissa.

Kuva 1. Ukrainalaisia pakolaisia 27.2.2022 Puolan rajalla. (Kuva: Depositphotos. Say no War -kuvagalleria. Kuvaaja nimim. Futoreserg, kuvatunnus 550109530. Toimituksellinen käyttö sallittu.)

Kulttuuriperintö sota- ja konfliktitilanteissa

Aseelliset konfliktit ja sodat aiheuttavat ihmishenkien menetyksiä ja inhimillistä kärsimystä. Tämän lisäksi sota- ja konfliktitilanteissa aineellinen kulttuuriperintö on usein vaarassa joutua ryöstetyksi tai tuhotuksi. Kulttuuriperintö voi tuhoutua aseellisten konfliktien yhteydessä sivullisena uhrina, mutta sitä voidaan hävittää strategisista syistä myös tietoisesti. Kulttuuriperintökohteille aiheutuvat vahingot aseellisissa konflikteissa ovatkin lisääntyneet merkittävästi aseiden kehityksen myötä (Weiss & Connelly 2020: 12).

Kulttuuriperintö koetaan usein osaksi kansallista identiteettiä tai sitä pidetään vähintään kansallisia elementtejä sisältävänä ja heijastelevana. Sen vuoksi kulttuuriperinnöllä on merkitystä myös maiden välisissä konflikteissa. Mm. Yhdysvaltain presidentti Donald Trump uhkasi sosiaalisessa mediassa Iranin merkittäviä kulttuuriperintökohteita pommituksilla (ks. esim. WAC 2020; Cunliffe 2020). Viholliskuvia muodostettaessa hämärtyikin helposti, että kaikki kansalliset kulttuuriperintökohteet ovat myös ihmiskunnan yhteistä

perintöä; olivatpa ne UNESCO:n maailmanperintöluettelossa tai eivät.

On kulunut vain vajaa kolmekymmentä vuotta Bosnian sodasta 1990-luvulla, jossa etniseen identiteettiin ja/tai uskontoon liitettyä aineellista kulttuuriperintöä tuhoettiin suunnitelmallisesti. Erityisesti hävitettiin moskeijoita tai muita uskonnollisia ja yhteisöllisiä rakennuksia tarkoituksena hävittää niistä kaikki jäljet. Yhteensä vahingoittui tai tuhoutui tuhansia uskonnollisesti tai kulttuurillisesti merkittäviä kulttuuriperintökohteita (Walasek et al. 2015: 6). Kansainvälistä julkisuutta sai muun muassa kroatialaisjoukkojen tuhoama 1500-luvun ottomaaniaikainen Mostarin silta. Se on sittemmin rakennettu uudelleen vanhoja perinteisiä rakennus- ja käsityömenetelmiä kunnioittaen. Vuodesta 2005 se on ympäröivän historiallisen kaupunkialueen kanssa listattu myös Bosnia ja Hertsegovian UNESCO:n maailmanperintökohteisiin.¹ (ks. esim. Brodie 2003; Walasek 2019.) Mostarin sillasta on nykyisin tullut yleinen symboli Jugoslavian hajoamissodille, joille oli leimallista katastrofaalisen laaja kulttuuriperinnön tuhoaminen (Walasek et al. 2015: 14–15).

Kuva 2. Ukrainalainen huovissa käytetty risti-pistomalli. Tiiviitä, perinteisiä kuviomalleja on käytetty huopien tai muiden pehmeiden villakan-kaiden koristeluun, sillä ohuemmallalla kankaalla kuvio voisi kiristää ja kupruilla. Huovat, joskin erilaiset kuin Ukrainan historialliseen käsityöperinteeseen kuuluvat, ovat myös pakolaisuuteen liittyvää materiaalista kulttuuria. Kotoa lähtiesä moni ukrainalainen otti mukaansa huovan ja huovat ovat avustustarvikelistalla korkealla sijalla yhdessä ruuan ja veden kanssa. SPR:n varastolta on lähetetty tätä kirjoitettaessa jo ainakin 4950 huopaa ukrainalaisille (SPR 2022). (Kuvälähde ja tiedot perinteisistä huovista: Pyykkö & Mikkilä 1977: 75–76).

Sellaista kulttuuriperinnön systemaattista tuhoamista, joka kohdistuu erityisesti tiettyyn ryhmään (kuten Bosnian sodassa) tai ryhmänosaan kutsutaan nykyään usein kulttuuriseksi puhdistukseksi (*cultural cleansing*, toimituksen oma käänös). Kulttuurinen puhdistus voidaan nähdä kansanmurhan yhtenä ilmenemismuotona (kts. Walasek et al. 2015) tai tulevan kansanmurhan varoitusmerkkinä ja välineenä (Weiss & Connelly 2017: 13). UNESCO käyttää kulttuurinen puhdistus -termiä usein (Weiss & Connelly 2017: 8), mutta käsitettä ei kuitenkaan mainita missään kansainvälisessä sopimuksessa (Hill 2016: 216).

Yksi esineellistä kulttuuriperintöä tuhoava väline on arkeologisten löytöjen ja

muiden irtainten muinaisjäännösten laitton myynti. Kauppaa käydään salaa kaivetuilla tai ryöstetyillä muinaisesineillä, ja toiminta kasvaa usein aseellisten konfliktien aikana tai seurauksena. Internetin muinaisjäännösten myyntisivustot ovat yksi keino seurata kaupan määrää. Tuhotut ja sodan raunioittamat arkeologiset ja muut kulttuuriperintökohteet ovat alttiimpia ryöstöille, kun kohteita ei pystytä suojelemaan. Rauhan aikana laitton kauppa on oman henkilökohtaisen rahallisen hyödyn motivoimaa, mutta konfliktiolosuhteissa sillä voidaan rahoittaa myös aseiden hankintaa tai muita sotatoimia. Muun muassa ISIS käytti laajasti tällaista taktiikkaa hyväkseen rahoittaakseen laajenevaa valta-alueitaan vuosina 2014–2015 (Weiss & Connelly 2020: 14). Tu-

Kuva 3. Kiovan Pyhän Sofian katedraali on UNESCO:n maailmanperintökohte. Sen vanhimmat osat ovat 1100-luvulta ja se sisältää ainutlaatuisia keskiaikaisia seinämaalauksia. (Kuva: Ulla Moilanen)

hoamalla vastustajan turismin kannalta tärkeää kulttuuriperintöä voidaan myös heikentää vastustajan kykyä palautua taloudellisesti sodan jälkeen (Weiss & Connelly 2020: 13).

Kulttuuriperintö Ukrainan sodassa

Ukrainalaisten historia ja kulttuuriperintö on osa laajempaa itä- ja keskieurooppalaista kulttuuriperintöä.² Sen tuhoutuessa häviää osa eurooppalaista ja koko ihmiskunnan yhteistä menneisyyttä. Vaikka osa Ukrainan alueelta tehdyistä arkeologisista löydöistä vietiin Venäjälle ja Neuvostoliittoon jo 1800-luvulla tai 1900-luvun alussa, on esimerkiksi Kiovan museoissa edelleen jäljellä mm. ainutlaatuisia skyyttien ja sarmaattien kultaesineitä, paleoliittisia mammutinluuesineitä sekä

viikinkiajan löytöjä (ks. esim. Pevney 2022). Etelä-Ukrainassa puolestaan sijaitsee antiikin kreikkalaisia muinaisjäännöksiä ja keskiaikaisia linnoitusrakennelmia (Pevney 2022).

Ukrainassa on seitsemän UNESCO:n maailmanperintökohdetta. Niiden lisäksi Ukrainassa sijaitsee lukuisia muita tunnettuja ja arkeologisesti, historiallisesti ja kulttuurisesti merkittäviä paikkoja, joista ainakin Babyn Yarin holokaustimuistomerkki on jo joutunut ohjusiskun kohteeksi. Donetskissa sijaitsevan Sviatohirsk Lavran 1500-luvulle ajoittuva luostari on myös osittain vaurioitunut. Sen lisäksi Popovin linnan historiallinen museo on ryöstetty ja Kiovan pohjoispuolella on tuhottu keskiaikaisella muinaisjäänöksellä sijaitseva Ivankivin historiallinen museo, jonka kokoelmiin kuului mm. folktaiteilija Marija Prymatšenkon teoksia (Coles & Rocca 2022).

Kuva 4. Petšerskin lavran luolaluostariin Kiovassa haudatut munkit ovat luonnollisesti muumioituneita ja esillä lasiarkuissa, tosin koristeellisilla vaatteilla peitettynä. (Kuva: Ulla Moilanen)

Tiedon ja historian hallitseminen on yksi merkittävä syy sille, miksi kulttuuriperintöä tuhoetaan yleisesti konflikteissa. Historiassa on monia esimerkkejä siitä, kuinka uusi hallinto virkaan astuttuaan tuhoaa vanhan hallinnon monumentit, ellei niitä pystytä sisällyttämään osaksi uuden hallinnon itsestään kertovia mielikuvia (Levinson 1998: 9). Julkisten monumenttien yhtenä funktiona voidaankin nähdä pohjimmiltaan olevan hallinnon imagon välittäminen tuleville sukupolville (Levinson 1998: 7, 87). Tuhoamalla monumentteja voi täten irtautua edellisen hallinnon rakentamasta ajatusmaailmasta ja kirjoittaa historiaa uusiksi (Shahab & Isakhan 2018). Sotatoimissa aineellisen kulttuuriperinnön symbolinen merkitys korostuu, ja sen tuhoamista on pidetty myös kansallisidentiteettiin kajoamisena (O’Sullivan 2022). Huoli etenkin Unescon maailmanperintölistallekin kuuluvista Kiovassa sijaitsevista keskiaikaisista rakennuksista, kuten Petšerskin lavran luolaluostarista ja keskiaikaisia freskoja sisältävästä Pyhän Sofian katedraalista kasvoi Venäjän joukkojen lähestyessä pääkaupunkia (esim. Coles & Rocca 2022; Rail 2022).

Kulttuuriperinnön suojelemiseksi tehtyjä toimia

Toimia kulttuuriperinnön suojelemiseksi aseellisissa konflikteissa on pohdittu kauan. Ilmiö kirjattiin lakiin ensimmäistä kertaa vuonna 1863 Yhdysvaltojen *Lieber Codessa*, ja tämän jälkeen Haagin rauhankonferensseissa solmituissa kansainvälisissä sopimuksissa, erityisesti vuoden 1907 säädöksissä sodankäynnin inhimillistämistä (*The 1907 Hague Convention on the Laws and Customs of Wars on Land*). Ensimmäinen ja toinen maailmansota kuitenkin paljastivat, ettei tämä varhainen kulttuuriperinnön suojeleminen ollut riittävää (Hill 2016: 201–202). Tuloksena oli laajamittainen kansainvälinen sopimus eli vuonna 1954 solmittu Haagin yleissopimus kulttuuriomaisuuden suojelemisesta ase-

lisen selkkauksen sattuessa. Siinä mainitaan muun muassa, että: ”-- minkä tahansa kansan kulttuuriomaisuudelle aiheutettu vahinko on menetys koko ihmiskunnan kulttuuriperinnölle, koska jokainen kansa on tuonut osansa maailman kulttuuriin”³ (Finlex 93/1994 ja 152/2004.)

Kansainvälisiä sopimuksia on jouduttu uusimaan ja laajentamaan useaan otteeseen, sillä ne ovat toistuvasti osoittautuneet puutteellisiksi sotatilanteissa (Hill 2016: 202). Haagin sopimukseen vuodelta 1954 lisättiin vuonna 1999 toinen lisäpöytäkirja, joka muun muassa rajoitti sotivien osapuolten oikeutta tuhota kulttuuriperintökohteita sen ollessa ”sotatilanteen kannalta välttämätöntä” (Hill 2016: 203). Kulttuuriperinnön tuhoaminen voidaan lain mukaan periaatteessa määrittellä sotarikokseksi *The Rome Statute of the International Criminal Courten*⁴ mukaan (Hill 2016: 207–209).

Usein on kuitenkin niin, että sopimukset jätetään sotatilanteessa huomioimatta tai tuhoa halutaan tehdä tarkoituksella sopimuksista välittämättä, kuten esim. Bosnian, Syyrian ja Irakin sodissa (ks. mm. Brodie 2003; Manner 2013; Cunliffe et al. 2019; Walasek 2019). Ongelmana voi olla, etteivät sotaa käyvät valtiot ole allekirjoittaneet ja vahvistaneet sopimuksia (Hill 2016: 213). Konfliktitilanteisiin liittyy myös usein poliittisen vallan vaihtuminen yllättäen vallankaappauksen tai muun epädemokraattisen menettelyn seurauksena. Tällaisissa tapauksissa ei ole aivan selvää, onko uuden hallinnon pakko noudattaa edellisen hallinnon allekirjoittamia kansainvälisiä sopimuksia (Weiss & Connelly 2017: 19). Yleisenä kritiikkinä on myös esitetty, että kulttuuriperintöä suojaavilla tahoilla ei ole ollut riittävästi keinoja painostaa osapuolia sopimusten noudattamiseen, eikä väärintekijöitä ole esim. pystytty rankaisemaan (Hill 2016: 204, Weiss & Connelly 2017: 19).

Museot Ukrainassa ovat käynnistäneet toimia kokoelmien saamiseksi suojaan kellareihin (Artnews 2022). Smithsonian-instituutti ja Virginian luonnonhistoriallinen

museo ovat aloittaneet hankkeen, jossa paikatietojärjestelmiä hyödynnetään muinaisjäännöskohteiden vaurioiden arvioinnissa (Smithsonian 2022), ja myös UNESCO kartoittaa kohteiden tilaa satelliittikuvien avulla (UNESCO 2022). Vaurioita pyritään myös välttämään ja aineistoja suojaamaan. Esimerkiksi Lvivin keskustassa, joka on myös Unescon maailmanperintökohde, sekä Kiovassa ulkoveistoksia on kääritty suojamuoveihin ja kirkkojen ikkunoita suojattu (Heiskanen 2022; Rail 2022). *The Guardian* -lehdelle antamassaan sähköpostihaastattelussa (Sherwood 2022) Ukrainan kansallismuseon johtaja Fedir Androshchuk kertoi neljän ukrainalaisen museon purkaneen tärkeimmät näyttelynsä ja siirtäneen esineistön suojaan maan alle.

Sota tuhoaa kulttuuriperintöä monella tapaa. Historialliset ja esihistorialliset kohteet voivat vahingoittua, ja museot voivat joutua ryöstetyksi tai pommitetuksi (ks. Mu-

seum International 2003). Vaikka ihmisten suojelu on aina ensisijaista (ja osa Ukrainan museoistakin on muutettu tilapäisiksi väestönsuojiksi), kaikilla museoilla olisi hyvä olla varautumisohjelma kulttuuriperinnön suojeluun aseellisten tai muiden konfliktitilanteiden varalta. Kulttuuriperintö tallentaa menneisyyttämme, ja on näin tärkeä osa sitä, kuinka hahmotamme nykyisyyttämme ja tulevaisuuttamme. Sen avulla rakennamme niin paikallista, kansallista kuin globaalia identiteettiämme. Kulttuuriperinnön lisäksi sota vaikuttaa tietysti konkreettisesti ihmisten elämään. Tästä kertoo myös Androshchukin *The Guardianin* haastattelussa antama tieto siitä, miten pysyvää näyttelyä purkamaan saapuneet kaksi arkeologia ja kaksi historioitsijaa suuntasivat seuraavaksi suoraan rintamalle.

Kuva 5. Yhden hryvni-an setelissä on kuvattu ukrainalaisia rautakauden löytöjä. (Kuva: Ulla Moilanen)

Bibliografia

Verkkolähteet

- Artnews* 25.2.2022. Ukrainian Museums Work to Safeguard Collections. <<https://www.artnews.com/art-news/news/ukraine-museums-james-turrell-ad-reinhardt-morning-links-1234620169/>> (Luettu 1.3.2022)
- Coles, I. & Rocca, F. X. 2022. Russia's War Rages, Putting Ukraine's Cultural Sites at Risk Museum leaders look for ways to protect or move icons; debate brews over whether to keep them in the country. *The Wall Street Journal* <<https://www.wsj.com/articles/russias-war-rages-putting-ukraines-cultural-sites-at-risk-11647342931>> (Luettu 23.3.2022)
- Cunliffe, E. 2020. No Strike Lists – From Use to Abuse? *Heritage in War*. <<https://www.heritageinwar.com/single-post/2020/01/24/trump-and-iranian-cultural-property-heritage-destruction-war-crimes-and-the-implications>> (Luettu 3.3.2022)
- Cunliffe, E., Fox, P. & Stone, P. 2019. The challenges of protecting cultural heritage in armed conflict. *Heritage in War*. <<https://www.heritageinwar.com/single-post/2019/02/07/the-challenges-of-protecting-cultural-heritage-in-armed-conflict>> (Luettu 3.3.2022)
- Finlex 93/1994. YLEISSOPIMUS kulttuuriomaisuuden suojelemisesta aseellisen selkkauksen sattuessa. <https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/1994/19940093/19940093_2> (Luettu 1.3.2022)
- Finlex 152/2004 <<https://www.finlex.fi/fi/sopimukset/sopsteksti/2004/20040152>> (Luettu 1.3.2022)
- Heiskanen, H. 2022. "Ei ole sanoja", huokaa taidegallerian johtaja – historialliset patsaat peittyvät muoviiin, kun Lviv odottaa pommeja. *Yle uutiset* 8.3.2022. <<https://yle.fi/uutiset/3-12346426>> (Luettu 8.3.2022)
- Malmström, J. 2022. Riksantikvarien uppmanar till stöd för Ukrainas kulturarvsinstitutioner. 25.2.2022. *Nyheter*. <<https://www.raa.se/2022/02/riksantikvarien-uppmanar-till-stod-for-ukrainas-kulturarvsinstitutioner/>> (Luettu 8.3.2022)
- O'Sullivan, F. 2022. The Ukrainian Cultural Sites at Risk of Destruction. *Bloomberg City-Lab* <<https://www.bloomberg.com/news/features/2022-03-08/the-destruction-of-ukraine-heritage-and-cultural-sites>> (Luettu 23.3.2022)
- Pevney, O. 2022. Ukraine's cultural heritage faces destruction. *University of Cambridge* <<https://www.cam.ac.uk/stories/ukrainian-heritage>> (Luettu 23.3.2022)
- Rail, E. 2022. 'This Is Everyone's Culture': Ukraine's Architectural Treasures Face Destruction. *The New York Times*. <<https://www.nytimes.com/2022/03/11/travel/ukraine-architecture-war.html>> (Luettu 23.3.2022)
- Sherwood, H. 2022. 'Cultural catastrophe': Ukrainians fear for art and monuments amid onslaught. *The Guardian* <<https://www.theguardian.com/world/2022/mar/01/cultural-catastrophe-ukrainians-fear-for-art-and-monuments-amid-onslaught>> (Luettu 23.3.2022)
- Smithsonian 2022. News release: Safeguarding the Cultural and Historical Heritage of Ukraine. <<https://www.si.edu/newsdesk/releases/safeguarding-cultural-and-historical-heritage-ukraine>> (Luettu 23.3.2022)
- SPR 2022. Näin voit auttaa Ukrainan kriisin uhreja. 2.3.2022: Miljoonan arvosta lisääpua matkaan. <<https://www.punainenristi.fi/punainen-risti-auttaa-ukrainassa/>> (Luettu 8.3.2022)
- UNESCO 2022. Statement: Endangered heritage in Ukraine: UNESCO reinforces protective measures. <<https://www.unesco.org/en/articles/endangered-heritage-ukraine-unesco-reinforces-protective-measures>> (Luettu 23.3.2022)
- WAC 2020. WAC statement on US President Mr. Donald Trump's twitter statement on threatening to attack Iran's cultural sites. *World Archaeological Congress*. <<https://worldarch.org/blog/wac-statement-on-us-president-mr-donald-trumps-twitter-statement-on-threatening-to-attack-irans-cultural-sites/>> (Luettu 20.3.2020)

Sanomalehdet

Manner, M. 2013. Puheenvuoroja Syyriasta. Syyrian sota tuhoaa vanhat aarteet. *Helsingin sanomat* 1.5.2013.

Tutkimuskirjallisuus

- Brodie, N. 2003. Stolen history: looting and illicit trade. Facing history: Museums and Heritage in conflict and post-conflict situations. *Museum International* 219/220: 10–22.
- Hill, C. V. 2016. Killing a Culture: The Intentional Destruction of Cultural Heritage in Iraq and Syria under International Law. *Georgia Journal of International & Comparative Law* 45(1): 193–220.
- Levinson, S. 1998. *Written in Stone: Public Monuments in Changing Societies*. Durham: Duke University Press.
- Pyykkö, M. & Mikkilä, K. 1977. *Ristipistomalleja*. Helsinki: Tammi.
- Shahab, S. & Isakhan, B. 2018. The ritualization of heritage destruction under the Islamic State. *Journal of Social Archaeology* 18(2): 212–233.
- Walasek, H., Carlton, R., Hadzimuhamedovic, A., Perry, V. & Wikstrom, T. 2015. *Bosnia and the Destruction of Cultural Heritage*. London: Routledge.
- Walasek, H. 2019. Cultural heritage and memory after ethnic cleansing in post-conflict Bosnia-Herzegovina. *Memory and war. International Review of the Red Cross* 101 (1): 273–294.
- Weiss, T. G. & Connelly, N. (toim.) 2017. *Cultural Cleansing and Mass Atrocities: Protecting Cultural Heritage in Armed Conflict Zones*. J. Paul Getty Trust Occasional Papers in Cultural Heritage Policy 1. Baltimore: Project Muse.

Kirjoittajat ovat *Muinaistutkijan* toimittuskunnan jäseniä.

Loppuviitteet

- 1 Old Bridge Area of the Old City of Mostar <<https://whc.unesco.org/en/list/946>> Luettu 2.3.2022
- 2 Ks. Ukrainan historiallisia kohteita esim. Unesco, World Heritage list: Ukraine, <<https://whc.unesco.org/en/list/>> Luettu 2.3.2022
- 3 Finlex 93/1994, YLEISSOPIMUS kulttuuriomaisuuden suojelemisesta aseellisen selkkauksen sattuessa.
- 4 The Rome Statute of the International Criminal Courten johdosta syntyi kansainvälinen rikostuomioistuin, joka aloitti toimintansa vuonna 2002.